

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МУАММОЛИ КРЕДИТЛАРНИНГ ГАРОВ ТАЪМИНОТИНИ БАҲОЛАШ

*Захидова Зулфия Халилуллаевна -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
мустақил изланувчиси*

Кичик бизнес субъектлари корхоналари фаолиятини бошқаришни янада такомиллаштириш, уларнинг самарадорлиги ва рентабеллигини ошириш, ушбу йўналишда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, агросаноат комплекси учун замонавий ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош техника ва ускуналар ишлаб чиқаришни ташкил этишга қаратилган ягона техника ва технология сиёсатини амалга ошириш ҳамда уларни молиялаштириш учун тижорат банк кредитлари асосий ролни бажаради, амалда тижорат банк кредитлари гаров таъминоти сифатида асосан кўчмас мулк, кўчар мулк, молиявий актив, интеллектуал мулк кабиларни баҳолаш ҳам умумий, ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Шундан келиб чиққан ҳолда кичик бизнес субъектлари соҳасида техника ва технологияларни молиялаштиришда тижорат банк кредитлари кенг фойдаланилмоқда, ушбу кредитларни таъминоти мақсадида гаров сифатида баҳолаш амалиётлари ҳам ўзаро фарқ қилувчи механизмларга эга ҳисобланади. Юқоридагилар асосида қуйида тижорат банк кредит мақсадларида кичик бизнес субъектларини гаров сифатида баҳолаш хусусидаги механизмларига тўхталиб ўтамыз.

Тижорат банклари амалиётида кичик бизнес субъектларида техника ва технологияларни кредитлашни гаровга олган ҳолда кредит бериш амалиётини баҳолаш масалаларини кўпгина иқтисодчи олимлар томонидан ўрганилган.

Хусусан, иқтисодчи олим А.В.Ильин асарларида кичик бизнес субъектлари учун белгиланган ер майдонларини гаров сифатида тақдим этиш жараёни ва ундан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар ҳамда келажакда мазкур йўналишда туртки берадиган асосий йўналишлар тадқиқ этилган. Мазкур жараёнда эса тадқиқотчи кичик бизнес субъектлари соҳасидаги ер майдонларини баҳолаб гаровга қўйиш босқичларини ҳам худди ипотека кредитлаш амалиёти каби қонунчиликда белгиланган тартибда амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайди [1].

Гаров воситаларидан фойдаланиш қарз берувчи ва қарз олувчи муносабатларига янги хавотирларни туғдирди, уларнинг дефолт рискига яқуний таъсири аниқ белгиланмаганлигидир (Jose, 2018). Агар тижорат банкларидан кредит олган хўжалик юритувчи субъект кредитни ўз вақтида қайтара олмаса гаровга қўйган таъминотдан маҳрум бўлиши мумкин ҳамда ўз навбатида тижорат банклари учун кредит rischi ошиб кетади [2].

Тижорат банклари томонидан ажратилган кредит таъминоти рискининг хавфсиз даражасини таъминлаш мақсадида кредит олувчи хўжалик юритувчи субъектлари ёки юридик шахс турли шаклдаги мол-мулкларни гаров таъминоти сифатида тижорат банкларига тақдим этади. Умумий ҳолда тижорат банк кредити бўйича гаров таъминотини баҳолаш жараёнида учта томон иштирок этади ва улар банк, баҳоловчи ташкилотлари ва кредит олувчилардир (Абдикаримова, 2018). Бу жараёнда гаров таъминоти асосан дастлаб кредит бериш жараёнида қараб чиқилади [3].

О.Ястребова ва А.Субботинларнинг тадқиқотларига кўра, кичик бизнес субъектларининг молиявий ҳолатининг барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларнинг кредит муассасаларининг молиявий хизматларидан, шу жумладан, микромолиявий хизматларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилади [4].

Фикримизча, юқоридаги хулоса Ўзбекистон амалиёти учун муҳим амалий аҳамият касб этади. Республикамизда кичик бизнес субъектлари корхоналари ва фермер хўжаликларининг молиявий ҳолатининг барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларни банкларнинг молиявий хизматларидан ва микромолиявий хизматларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилмоқда.

Проф. Н.Фигуровскаянинг тадқиқотига кўра, кичик бизнес субъектлари ишлаб чиқарувчиларини микромолиялаш жараёни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватланиши лозим. Бунда асосий эътибор давлат бюджетидан ресурслар ажратиш ва бонификацияга қаратилиши керак [5].

Фикримизча, Н.Фигуровскаянинг фикрича кичик бизнес субъектлари ишлаб чиқарувчиларининг микромолиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларининг чекланганлиги давлатнинг ушбу жараёнга аралашувини зарурий ҳолатга айлантиради.

Кичик бизнес субъектлари маҳсулотлари ва тармоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаратнинг кучайиб борганлиги, давлат харид нархларининг пастлиги оқибатида аграр секторда ишлаб чиқариш рентабеллиги ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан сезиларли даражада ортда қолмоқда [6].

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорлари асосида кичик бизнес субъектлари маҳсулотлари етиштиришнинг кластер усули фаол амалга оширилмоқда. Мазкур ҳолатлар эса кичик бизнес субъектлари маҳсулотларини гаров таъминоти сифатида баҳолаш заруриятини юзага келтирганлиги сабабли, ушбу мақолада бу йўналишдаги муаммоли ҳолатлар ва уларни бартараф этиш масалаларига эътибор қаратамиз.

Кичик бизнес субъектлари соҳасида техника ва технологияларни молиялаштиришда, тижорат банклари ажратилган кредитларни муддатида қайтарилишига ва муаммоли кредитларни имкон қадар камайтиришга ҳаракат қилиши зарур. Чунки тижорат банклари кредитларни ўз маблағларидан эмас, балки ўз кредиторларининг, яъни омонатчилари ва бошқа манфаатдор томонларнинг маблағлари ҳисобидан кредит ажратади. Шу сабабли, тижорат банклари ўз кредиторлари олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида ижро этиши кутилаётган рискларни қанчалик даражада муваффақиятли баҳолашига боғлиқ бўлади.

Тижорат банклари томонидан ажратилган кредитларнинг гаров таъминоти муаммоли кредитни қоплашнинг энг сўнгги чораси сифатида қаралганда, ундан фойдаланиб муаммоли кредит, ўз вақтида тўланмаган кредит бўйича ҳисобланган фоиз суммаси ундирилади. Бугунги кунда тижорат банклари муаммоли кредитни қоплашни таъминот турига қаратганда судга мурожат қилади. Суд қарорига асосан гаров таъминотидан фойдаланилади. Гаровга олувчининг (хўжалик юритувчи субъектнинг) талабларини қондириш учун ундирувни қарздор гаров билан таъминланган мажбуриятини ўзи жавобгар бўлган вазиятларда бажармаган тақдирда ёки лозим даражада бажармаганда гаровга қўйилган мол-мулкка қаратиши мумкин. Суд қарорига асосан кредит гаров таъминоти ҳисобидан қопланиши белгиланса, электрон онлайн-аукцион шаклидаги очиқ кимовшди савдосида сотиш орқали амалга оширилади.

Муаммоли кредитларнинг келиб чиқиш сабаблари турлича бўлиши мумкин. Жаҳон банки маълумотларига кўра, банкларнинг муаммоли кредитларини юзага келишида ички омиллар 67 фоиз йўқотишларга сабаб бўлади. Бу кўрсаткич ташқи омиллар бўйича бор йўғи 33 фоизни ташкил этади. Ички омилларга таъминотнинг етишмаслиги 22 фоизни, ссуда буюртмасини ўрганишда ахборотнинг нотўғри баҳоланиши 21 фоизни, операция назоратининг заифлиги, ҳамда дастлабки

огоҳлантирувчи белгиларни ўз вақтида аниқланмаслиги ва улар юзасидан тегишли чораларнинг кўрмаслиги 18 фоизни, гаров таъминоти сифатининг пастлиги 5 фоизни, шартномада кўрсатилган таъминотни олиш имкониятининг йўқлиги 1 фоизни ташкил этган. Ташқи омилларга эса компаниянинг банкрот бўлиши 12 фоизни, корхона молиявий назоратининг кучсизлиги 11 фоизни, компаниянинг бозорда ўз ўрнини йўқотиши ва ички ижтимоий муаммолар 6 фоизни, ўғирлик, муттаҳамлик 4 фоизни жаҳон банки ҳисоб-китобларига кўра ташкил этган.

Халқаро амалиётда банк кредитлари бўйича айланмадаги товарларни гаровга қўйиш кенг қўлланилади. Бундай ҳолатда компанияга товарларни сотиш бўйича чегара (санкция) жорий этилмаган бўлиши ҳамда корхона мустақил равишда товар, хом ашё, материаллар ва бошқа активларини сотиш ва сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлиши зарур. Банк кредити бўйича компания товарларни гаровга қўйишнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Хусусан, компания томонидан сотилган товар ёки актив учун тўлов ҳақи келиб тушмаган бўлса, гаров рўйхатидан чиқарилади, сотиб олганлари эса ушбу товарларга компаниянинг эгалик ҳуқуқи берилган пайдан бошлаб банк гарови сифатида қаралади. Бу жараёнда шундай шарт сақланиши зарурки, компания ихтиёридаги товар кредит шартномасида кўзда тутилган гаров суммасидан кам бўлмаслиги керак Шунингдек, ликвидлиги кўзда тутилган даражадан ўзгармаслиги, яъни пасаймаслиги лозим.

Кредит олувчи юқоридаги синфларнинг биттасига тўғри келса, банк кредит шартномасини тузиш бўйича тегишли ишларни бошлайди. Банк кредит бўйича қабул қилаётган гаров тури кредит олаётган қишлоқ хўжалигининг фаолият йўналиши билан бевосита боғлиқ бўлади.

Кичик бизнес субъектларини кредитлашда гаров таъминотини баҳолаш механизми юзасидан амалга оширилган тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда, қуйидаги илмий-назарий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

- Кичик бизнес субъектлари маҳсулотларини етиштирувчи хусусий сектор вакиллари учун келгуси ҳосилни гаровга қўйиш орқали кредитлаш амалиётини ҳосилни етиштириш билан боғлиқ даврийлик асосида босқичма-босқич амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

- Шундан келиб чиққан ҳолда кичик бизнес субъектлари маҳсулотлар етиштирувчилар учун келгуси ҳосилни гаровга қўйиш орқали кредитлаш амалиётини ҳосилни етиштириш билан боғлиқ даврийлик асосида босқичма-босқич амалга ошириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Залог земель сельскохозяйственного назначения: Ильин, Алексей Владимирович/ кандидат юридических наук. Диссертация. – М.: 2007. – 122 с.*
2. *Jose A. Castillo, Andrés Mora-Valenciab, Javier Perotec. Moral hazard and default risk of SMEs with collateralized loans // Finance Research Letters 26 (2018) 95–99 www.elsevier.com/locate/frl*
3. *Абдиқаримова Д.Р. «Банк кредитлари гаров таъминотини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш йўллари» PhD илмий даражаси олиш учун ёзган диссертация автореферати. –Т.: 2018, 61 бет.*
4. *Ястребова О., Субботин А. Рынок сельскохозяйственного кредита//Вопросы экономики. – Москва, 2005. – №6. – С. 25.*
5. *Фигуровская Н. Современное состояние сельского хозяйства требует результативных действий государства//Экономист. – Москва, 2009. – №8. – С. 43.*
6. www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий веб-сайти).
7. www.worldbank.org расмий веб-сайт маълумотлари.
8. *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 28 февралдаги “Қишлоқ хўжалигида бозор механизмларини кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 149-сонли қарори. www.lex.uz*